

# BỐI CẢNH VÀ NGỮ CẢNH TRONG VIỆC SỬ DỤNG TỪ VỰNG KHI DỊCH TỪ TIẾNG PHÁP SANG TIẾNG VIỆT

## CONTEXT AND CO-TEXT IN CHOOSING WORDS IN FRENCH-VIETNAMESE TRANSLATION

Nguyễn Thị Thu Trang

*Trường Đại học Ngoại ngữ, Đại học Đà Nẵng; Email: thutrangnguyensexhvn@yahoo.com*

**Tóm tắt:** Để có thể dịch tốt các văn bản từ tiếng Pháp sang tiếng Việt, người dịch phải nắm vững các kiến thức về phương pháp dịch thuật, cấu trúc ngữ pháp của tiếng Pháp và tiếng Việt, các đặc điểm văn hóa của cả hai ngôn ngữ và đặc biệt phải có thói quen đọc sách và viết lách, v.v.. Trong quá trình giảng dạy, chúng tôi nhận thấy rằng khi dịch viết xuôi, sinh viên thường hay mắc phải lỗi liên quan đến các yếu tố vừa nêu. Tuy nhiên lỗi thường gặp nhất lại liên quan đến việc sử dụng từ vựng không hợp với bối cảnh và ngữ cảnh. Với mong muốn có thể đóng góp một phần nhỏ để việc dạy và học môn dịch được tốt hơn, trong khuôn khổ bài báo này, chúng tôi sẽ đi sâu phân tích, tìm hiểu nguyên nhân vì đâu sinh viên lại hay mắc phải các lỗi sai về từ vựng, từ đó làm nổi bật tầm quan trọng của bối cảnh và ngữ cảnh trong việc dùng từ khi chuyển ngữ.

**Từ khóa:** bối cảnh; ngữ cảnh; dịch; sử dụng từ vựng; tiếng Pháp; tiếng Việt

**Abstract:** In order to do good translations of French documents to Vietnamese, the translator must master knowledge related to translation methods, Vietnamese and French grammar and cultural characteristics of both languages. They also have to acquire the habit of reading and writing... During the course of teaching, we observe students usually make mistakes in all aforementioned areas when they do French to Vietnamese translations. However, the most encountered mistake is using the words in the wrong context and co-text. Aiming at improving the teaching and learning of translation subject, within the framework of this article, we will delve into why students usually fall into the vocabulary mistakes; from that point, we can see the importance of context and the co-text in choosing words in translation.

**Key words:** context; co-text; translation; choosing of words; French; Vietnamese

### 1. Đặt vấn đề

Hoạt động chuyển ngữ đã xuất hiện từ rất lâu trên thế giới để phục vụ cho các nhu cầu truyền bá tôn giáo, nghiên cứu, giao lưu văn hóa và để trao đổi buôn bán giữa các nước với nhau. Tuy nhiên, dịch thuật chỉ thật sự trở thành một ngành học được nghiên cứu tỉ mỉ và được nhiều người quan tâm vào những thập niên cuối của thế kỷ 20 tại các nước Châu Âu. Học dịch không chỉ đơn giản đòi hỏi người học phải giỏi ngôn ngữ mẹ đẻ và ngôn ngữ đích mà còn phải hiểu được các yếu tố văn hóa, phải nắm được các lý thuyết về ngôn ngữ cũng như phải biết phân tích hoàn cảnh thời gian và không gian diễn ra các phát ngôn,... Chính vì vậy bộ môn dịch thuật có mối liên quan chặt chẽ với nhiều môn học lý thuyết và thực hành khác. Điều này giải thích tại sao Dịch lại là môn học không thể thiếu trong các ngành đào tạo cử nhân ngoại ngữ.

Đối với các sinh viên ngành cử nhân ngôn ngữ Pháp, trường Đại học Ngoại ngữ - Đại học Đà Nẵng, dịch viết là môn học bắt buộc và chiếm một số lượng tín chỉ khá lớn: 11 tín chỉ trên tổng số 17 tín chỉ dành cho các môn lý thuyết dịch, dịch nói và dịch viết. Các giáo trình biên soạn cho môn dịch viết được phân bố đều giữa dịch viết xuôi từ Pháp sang Việt và dịch ngược từ Việt sang Pháp. Giáo viên thường yêu cầu sinh viên chuẩn bị bài tập tại nhà để các em có nhiều thời gian tìm tòi nghiên cứu nhằm tìm ra những cách dịch tối ưu. Sau đó, các bài tập về nhà sẽ được sửa chung trước lớp để cùng rút kinh nghiệm. Đối với các bài kiểm tra giữa kỳ và cuối kỳ, sinh viên sẽ làm bài ngay trên lớp trong một giới hạn thời gian do giáo viên quy định và thường không được sử dụng từ điển. Tuy các hình thức thực hành dịch có khác nhau về thời gian và điều kiện chuẩn bị, nhưng chúng tôi nhận thấy các

lỗi sai về sử dụng từ tương đối giống nhau. Từ những ghi nhận ban đầu đó, chúng tôi đã tiến hành ghi chép các lỗi khi sửa bài trên lớp và trong quá trình chấm bài thi của sinh viên để có thể phân tích và phân loại các lỗi sai mà các em hay gặp phải. Kết quả mà chúng tôi thu được là sinh viên đã mắc nhiều lỗi sai khi chuyển ngữ do sử dụng từ vựng không phù hợp với ngữ cảnh (co-text) và bối cảnh (context).

### 2. Bối cảnh và ngữ cảnh trong dịch thuật

#### 2.1. Bối cảnh và ngữ cảnh là gì?

Theo các tác giả Mai Ngọc Chừ; Vũ Đức Nghiệu và Hoàng Trọng Phiến “Ngữ cảnh của một từ là chuỗi từ kết hợp với nó hoặc bao xung quanh nó, đủ để làm cho nó được cụ thể hoá và hoàn toàn xác định về nghĩa” [7].

Trong khi đó bối cảnh chính là hoàn cảnh diễn ra quá trình giao tiếp bao gồm bối cảnh giao tiếp hẹp và bối cảnh giao tiếp rộng. Bối cảnh giao tiếp hẹp là thời gian, địa điểm và tình huống cụ thể diễn ra giao tiếp. Còn bối cảnh giao tiếp rộng hay còn gọi là bối cảnh văn hóa liên quan đến các yếu tố xã hội, lịch sử, địa lý, phong tục tập quán và chính trị.

#### 2.2. Bối cảnh và ngữ cảnh trong thuyết ngữ pháp chức năng của Halliday

Theo Halliday [4], nghĩa của một từ hay một câu phải được hiểu tùy theo ngữ cảnh và bối cảnh. Trong các văn bản, tác giả thường sắp xếp từ ngữ, ngữ pháp, âm thanh theo một trật tự nhất định một cách có chủ ý để diễn tả nghĩa của văn bản. Điều đó có nghĩa là để có thể hiểu rõ được một từ, một câu, ta phải biết căn cứ vào những hình thức ngôn ngữ đã được dùng trước hoặc sau từ, câu đó. Ngôn ngữ chỉ có thể được hiểu đúng nhất khi được đặt vào trong bối cảnh của nó, có nghĩa là người dịch phải



hiểu rõ người sử dụng ngôn ngữ muốn diễn đạt điều gì, mối quan hệ xã hội của người sử dụng ngôn ngữ ra sao, trong bối cảnh cụ thể thì các hình thức ngôn ngữ được sử dụng mang ý nghĩa riêng nào. Như vậy, theo ông, ngữ cảnh và bối cảnh là hai yếu tố không thể thiếu để hiểu về nghĩa của từ hay câu.

### 2.3. Bối cảnh và ngữ cảnh trong lý thuyết dịch

Dựa trên lập luận của Halliday, Catford [1] đã đề nghị hai cách dịch tương đương, đó là: tương đương hình thức và tương đương văn cảnh. Dịch tương đương hình thức, tức là dịch bám sát hình thái ngôn ngữ của văn bản gốc, danh từ phải được dịch sang danh từ, động từ sang động từ, tính từ sang tính từ... Trong khi đó, dịch tương đương văn cảnh lại hướng đến việc tìm một bối cảnh tương ứng ở ngôn ngữ đích so với ngôn ngữ gốc. Dịch tương đương văn cảnh được sử dụng khi không thể dịch tương đương hình thức, bởi vì không phải trong trường hợp nào cũng tìm được hình thái ngôn ngữ tương đương. Dịch tương đương văn cảnh không cứng nhắc như dịch tương đương hình thức, thay vào đó người dịch có quyền thay thế các hình thái ngôn ngữ trong văn bản gốc bằng các hình thái ngôn ngữ tương đương trong bản dịch, chẳng hạn như có thể thay thế một tính từ bằng một trạng từ hay một cụm trạng từ...

Catford đã xây dựng một lý thuyết về dịch thuật hoàn toàn dựa trên cơ sở ngôn ngữ và chưa chú trọng đến các yếu tố văn hóa, trong khi đó ngôn ngữ lại luôn được xem là yếu tố chuyển tải văn hóa. Điều này thể hiện sự khiếm khuyết trong lý thuyết của ông. Chính vì vậy, trong một số lý thuyết dịch mới sau này, ngoài các yếu tố về ngôn ngữ học, những tác giả khác còn đặc biệt nhấn mạnh đến các yếu tố văn hóa. Nổi bật nhất là tác giả Nida.

Trong cuốn *"Toward a Science of Translating"* (Về khoa học dịch) [8], Nida luôn nhấn mạnh mối quan hệ giữa ngôn ngữ, xã hội và văn hóa trong hoạt động dịch thuật. Theo ông, mỗi từ đều mang một nghĩa riêng, một sắc thái biểu cảm riêng tùy theo ngữ cảnh và bối cảnh xã hội. Điều đó cho thấy Nida đã đưa lý thuyết dịch thuật của ông lên tầm cao hơn so với lý thuyết của Catford. Đó là ngoài việc tìm tương đương ngôn ngữ, người dịch phải đặc biệt chú trọng đến việc tìm tương đương về mặt văn hóa để người đọc bản dịch có thể cảm nhận giống với người đọc văn bản gốc.

Trong cuốn *"L'analyse du discours comme méthode de traduction, Initiation à la traduction française de textes pragmatiques anglais. Théorie et pratique"* [2], Delisle lại luôn nhấn mạnh rằng để có thể làm sáng tỏ nghĩa của văn bản, người dịch không chỉ cần hiểu rõ hai ngôn ngữ mà còn cần phải có kiến thức chung sâu rộng và lưu ý đến bối cảnh và ngữ cảnh của văn bản.

Như vậy, khi xây dựng một lý thuyết dịch, mỗi tác giả đều có những quan điểm riêng, một số người nhấn mạnh về mặt ngôn ngữ, ngữ pháp; một số khác lại nhấn mạnh về mặt văn hóa... Nhưng các tác giả đều ít nhiều thấy rõ tầm quan trọng của bối cảnh và ngữ cảnh khi dịch một văn bản.

### 3. Một vài dẫn chứng về việc dùng từ không phù hợp với bối cảnh và ngữ cảnh

Qua khảo sát 114 bài thi môn dịch viết 1 và dịch viết 2

của 57 sinh viên các lớp 10CNP01, 10CNP02 năm học 2012-2013 tại trường Đại học Ngoại ngữ Đà Nẵng, chúng tôi nhận thấy rằng dùng từ không phù hợp với bối cảnh và ngữ cảnh là lỗi sinh viên thường hay mắc phải nhất khi dịch. Sau đây là thống kê kết quả chúng tôi đã thu nhận được:

Tổng số lượng lỗi	Sai từ liên quan đến bối cảnh, ngữ cảnh <i>Số lượng (%)</i>	Sai ngữ pháp <i>Số lượng (%)</i>	Các lỗi sai khác <i>Số lượng (%)</i>
50	27- (54%)	13- (26%)	10 - (20%)

Qua kết quả trên, chúng ta có thể thấy rằng lỗi liên quan đến việc dùng từ không hợp với ngữ cảnh và bối cảnh (54%) chiếm một tỉ lệ vượt trội so với các lỗi khác. Trong các trường hợp mắc lỗi, sinh viên thường lúng túng không biết nên chuyển đổi nghĩa tìm thấy trong từ điển sang nghĩa trong ngữ cảnh và bối cảnh như thế nào cho phù hợp để bản dịch được dễ hiểu và suôn sẻ. Trong khuôn khổ bài báo này, chúng tôi chỉ chọn lựa một số ví dụ tiêu biểu nhất để phân tích.

**Ví dụ 1:** *"Deux hommes ont péri sous une avalanche au parc national..."*

Dịch đúng là: *"Hai người đàn ông đã thiệt mạng trong một vụ lở tuyết tại công viên quốc gia..."*

Động từ chính trong câu là *"périr"*: có nghĩa là *"thiệt mạng, chết"*. Nhưng sinh viên lại dịch từ *"périr"* thành từ *"đắm"* trong câu: *"Hai người đàn ông đã bị đắm dưới một trận lở tuyết ở công viên quốc gia..."* Thông thường từ *"đắm"* chỉ được dùng cho tàu bè chứ không dùng cho người, vì vậy việc lựa chọn từ *"đắm"* ở đây hoàn toàn không phù hợp và không thể hiện được hậu quả của trận lở tuyết là đã làm cho hai người bị thiệt mạng.

Hay ở câu *"Ils sont cette année 1226 milliardaires, un record absolu depuis vingt-cinq ans..."* dịch đúng là: *"Năm nay, số lượng các nhà tỉ phú là 1226 người, một kỷ lục tuyệt đối từ 25 năm nay..."*. Cụm từ *"un record absolu"* (kỷ lục tuyệt đối) được sinh viên dịch thành *"một kỷ lục hoàn toàn"* không thật sự mang một ý nghĩa nào rõ nét.

**Ví dụ 2:** *"Malgré la crise, le nombre de milliardaires a battu un nouveau record"*.

Dịch đúng là: *"Mặc dù khủng hoảng nhưng số lượng các nhà tỷ phú vẫn lập một kỷ lục mới"*

Sinh viên dịch là: *"Mặc dù khủng hoảng, nhưng con số các nhà tỷ phú vẫn đánh bại kỷ lục mới"*

Như vậy ở đây sinh viên đã chọn sai nghĩa của động từ *"battre"*, vốn là một động từ đa nghĩa với nhiều nghĩa khác nhau như *đánh thắng, đánh đập,...* Việc lựa chọn từ không phù hợp với bối cảnh của câu phát ngôn (*"đánh bại"*) đã làm câu trở nên mâu thuẫn và thiếu logic.

**Ví dụ 3:** *"Un homme de 26 ans reconnu coupable de violences des fonctionnaires de police"*.

Dịch sát nghĩa là: *"Một người đàn ông 26 tuổi đã bị*



buộc tội có hành vi bạo lực đối với các viên chức cảnh sát.”

Trong câu trên, từ “*violence*” có nghĩa là “*bạo lực*” hoặc “*bạo hành*”, nhưng nghĩa “*bạo hành*” chủ yếu được dùng để nói về hành vi bạo lực trong gia đình (trường hợp người vợ hoặc chồng có những hành vi bạo lực đối với người kia, hoặc cha mẹ có những hành vi bạo lực đối với con cái hay ngược lại). Vì vậy, việc sinh viên chọn nghĩa “*bạo hành*” trong câu: “*Một người đàn ông 26 tuổi khét tiếng là kẻ bạo hành đối với các viên chức cảnh sát*” là không sai, nhưng khá lạ lẫm với thực tế sử dụng ngôn từ của người Việt Nam.

Cũng trong cùng câu trên, có sinh viên lại dịch từ “*police*” (cảnh sát) thành “*công an*”- từ được dùng thông dụng tại Việt Nam, nhưng lại không phù hợp khi dùng trong bối cảnh xảy ra vụ việc tại thành phố Paris- Pháp.

**Ví dụ 4:** “*Mariage pour tous*”

Dịch đúng là: “*Hôn nhân cho tất cả mọi người*”

Nhan đề của bài báo trên được sinh viên dịch là: “*Hôn nhân đồng tính*”

Đây là bài báo được đăng trên tờ Le Figaro của Pháp vào thời điểm nước này chuẩn bị phê chuẩn công nhận việc kết hôn cho người đồng tính. Xét về bối cảnh và ngữ cảnh trong bài báo như đã nêu trên thì cụm từ “*Hôn nhân đồng tính*” có thể chấp nhận được. Tuy nhiên, vào thời điểm đó, trong xã hội Pháp đang tồn tại rất nhiều luồng dư luận trái chiều về hôn nhân cho người đồng tính. Vì thế, nếu dịch sát nghĩa là “*Hôn nhân cho tất cả mọi người*”, người đọc sẽ hiểu rằng tác giả muốn hướng đến một sự bình đẳng trong xã hội, đó là không phân biệt giới tính trong hôn nhân. Ngôn từ mà tác giả sử dụng trong trường hợp này thể hiện được tính khách quan cũng như sự cân trọng dè dặt của nhà báo trong vấn đề nhạy cảm này. Trong khi đó, cụm từ “*Hôn nhân đồng tính*” sẽ mang ý nghĩa khoanh vùng đối tượng nhiều hơn, sẽ không lột tả được ý đồ của tác giả.

Như vậy, khi dịch “*hôn nhân đồng tính*”, sinh viên cũng đã lưu ý đến ngữ cảnh của bài báo và bối cảnh xã hội khi bài báo được đăng tải. Tuy nhiên các em lại không tính đến một điều cũng rất quan trọng liên quan đến bối cảnh xã hội đó là tác động của việc dùng từ ngữ trong bài báo sẽ ảnh hưởng đến độc giả như thế nào.

#### 4. Kết luận

Qua những ví dụ nêu trên, chúng ta có thể thấy rằng việc dùng từ không phù hợp với bối cảnh và ngữ cảnh có ảnh hưởng rất lớn đến chất lượng của bản dịch. Việc chọn lựa từ không chính xác sẽ làm cho văn bản trở nên tối nghĩa, khó hiểu, mâu thuẫn về ý nghĩa hoặc không lột tả

được ý của tác giả.

Như vậy, trong quá trình giảng dạy môn dịch viết nói chung và môn dịch viết xuôi từ tiếng Pháp sang tiếng Việt nói riêng, người dạy cần hết sức lưu ý cho sinh viên thấy tầm quan trọng của ngữ cảnh và bối cảnh khi chuyển ngữ. Để sinh viên có thể dịch tốt, người dạy nên đưa vào phân tích trên lớp những trường hợp dùng từ sai ngữ cảnh và bối cảnh điển hình, để các em nhận xét, đánh giá; từ đó rút ra cho mình những kinh nghiệm quý giá cho việc học dịch. Tuy nhiên, việc xác định đúng ngữ cảnh và bối cảnh trong nhiều trường hợp cũng không đơn giản đối với tiếng Pháp- một ngôn ngữ có các cấu trúc ngữ pháp rất phức tạp. Vì vậy, giáo viên cần yêu cầu sinh viên đọc bài thật kỹ trước khi dịch nhằm xác định được các thành phần ngữ pháp trong câu và sau đó phải lựa chọn thật kỹ các từ tương đương trong tiếng Việt. Người dạy cũng cần luyện cho sinh viên những thói quen trong việc sử dụng từ điển như tra cứu từ đi kèm với ví dụ, ngữ cảnh cụ thể; kiểm tra lại nghĩa của từ với từ điển Pháp - Pháp, sau khi đã sử dụng từ điển Pháp - Việt hay Việt - Pháp.

Việc lựa chọn từ vựng cho phù hợp với ngữ cảnh cũng phải được đặt trong mối quan hệ chặt chẽ với bối cảnh. Người học dịch luôn phải chú ý đến bối cảnh tình huống bao gồm thời gian, không gian và tình huống cụ thể trong đó văn bản được viết ra; và bối cảnh văn hóa liên quan đến hoàn cảnh xã hội, lịch sử, địa lý, phong tục tập quán và chính trị. Ngữ cảnh và bối cảnh tuy chỉ là hai trong rất nhiều các yếu tố cần thiết trong việc chuyển ngữ nhưng lại đóng vai trò không hề nhỏ để mang đến một bản dịch có chất lượng cho độc giả.

#### Tài liệu tham khảo

- [1] Catford D J.C., 1965, *A linguistic Theory of Translation: an essay in applied Linguistics*, Oxford University Press.
- [2] Delisle J., 1980, *L'analyse du discours comme méthode de traduction, Initiation à la traduction française de textes pragmatiques anglais, L'analyse du discours comme méthode de traduction, Initiation à la traduction française de textes pragmatiques anglais. Théorie et pratique*, Ottawa, Les Presses de L'Université d'Ottawa, page 271.
- [3] Guidère M., 2008, *Introduction à la traductologie*, De Boeck.
- [4] Halliday M., 1978, *Language as Social Semiotic*, London: Arnold.
- [5] Hồ Đắc Túc, 2012, *Dịch thuật và tự do*, Công ty TNHH Sách Phương Nam và Đại học Hoa Sen.
- [6] Lenzen T., 2005, *Traductologie en LEA*, Crini, page 30.
- [7] Mai Ngọc Chừ; Vũ Đức Nghiệu, Hoàng Trọng Phiến, 1997, *Cơ sở ngôn ngữ học và tiếng Việt*, Nxb Giáo dục, trang 178-182.
- [8] Nida E., 1964, *Toward a Science of Translating*, Leiden: E.J.Brill.
- [9] Vũ Văn Đại, 2002, *Aspect théorique de la Traduction*, Université de Langues Etrangères de Hanoi.

(BBT nhận bài: 10/10/2013, phản biện xong: 17/11/2013)